

№ 31 (2022) С. 76–82

National Academy of Fine Arts and Architecture Collection of Scholarly Works «Ukrainian Academy of Art» ISSN 2411–3034

Website: <http://naoma-science.kiev.ua/>

УДК 7.038.541(477)

ORCID ID 0000-0003-2490-113X

DOI: <https://doi.org/10.33838/naoma.31.2022.76-82>

Наталія Лісова

*аспірантка кафедри теорії та історії мистецтва
Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури
lisova_nataliia@ukr.net*

Науковий керівник – К. М. Гамалія, доктор мистецтвознавства, доцент

«ФІЛОСОФІЯ СЕРЦЯ» УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА ДОВКІЛЛЯ

Анотація. Дослідження присвячене аналізу контексту вітчизняного лендарту в системі українського сучасного мистецтва. Вперше, шляхом розгляду ключових філософських течій в Україні, визначено кордоцентричну та антеїстичну складові як основоположні риси творчого пошуку українських художників лендарту.

Ключові слова: лендарт, «філософія серця», кордоцентризм, антеїзм, екофільність, вернакулярність, українське сучасне мистецтво, мистецтво довкілля, середовище.

THE «PHILOSOPHY OF THE HEART» OF UKRAINIAN ENVIRONMENTAL ART

Nataliia Lisova

Abstract. The article deals with the analysis of the context of the Ukrainian land art. For the first time, by considering philosophical currents in Ukraine, cordocentric and anteistic components as fundamental features of the creative activity of Ukrainian land art artists have been identified. After all, the identity of the Ukrainian people grew on the basis of historical memory, customs, mythology and ethnographic features. The foundation of the spiritual component of national culture was the belief of our ancestors in the forces of nature. This testifies to the need of proto-Ukrainians in world knowledge by contemplating the environment. However, the dominant place in the self-knowledge of the Slavs belonged to the «heart» as the center of the spiritual world of humans. Over time, this was developed in the «philosophy of the heart» by K. Stavrovetsky, G. Skovoroda, P. Yurkevich.

These facts reflect the continuous connection of humans with the environment. This became the basis of the Ukrainian philosophical concept of anteism - love for the nature of the native land. That is why the creative interaction of artists with the landscape was formed in a special sensory form, different from foreign experience. An echo of the rituals of the ancestors is the appeal of artists to the land. Today, artists build a dialogue with the historical past and culture through interaction with the natural environment. This demonstrates the connection between historical and landscape structures, and outlines the vernacular component of the Ukrainian land art, which distinguishes its regional identity. The Ukrainian land art analyzes the national landscape as a means of self-identification and reflects the mythical connections between cultural identity and natural processes in the mythology of Trypillia, Scythian and Hutsul cultures. The study identifies the factors influencing the historical and mental contexts of Ukrainian environmental art, where a special place is occupied by the emotional and sensory sphere. It testifies to the fact that this distinguishes the Ukrainian land art in the system of world art as a unique phenomenon of creative worldview. **Key words:** land art, philosophy of the heart, cordocentrism, anteism, ecophilicity, vernacularity, Ukrainian contemporary art, environmental art.

Постановка проблеми. У сфері мистецтвознавчої науки України досі бракує фундаментальних досліджень, присвячених осо-

бливостям вітчизняного мистецтва довкілля. Поодинокі статті в періодичних виданнях не дають змоги розкрити засади його форму-

вання та охарактеризувати унікальні риси, що вирізняють український лендарт від закордонного аналога. Наше дослідження має на меті виправити становище, висвітливши фактори, які сприяли формуванню самобутньої художньої мови українського лендарту.

Мета дослідження – проаналізувати формування специфіки українського лендарту.

Актуальність дослідження полягає у висвітленні досі не окреслених аспектів українського мистецтва доквілля шляхом аналізу вітчизняних філософських течій та окремих мистецьких проєктів, що сприятиме розумінню унікальності вітчизняного лендарту та його характерних рис, на відміну від закордонного аналога.

Зв'язок авторського доробку з важливими науковими та практичними завданнями. Тема дослідження пов'язана з науковими та практичними завданнями у контексті українського лендарту, а саме, визначення його унікальності шляхом аналізу творчості вітчизняних художників крізь призму філософських течій в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Попри те, що лендарт на теренах України було започатковано наприкінці 1990-х рр., досліджень, присвячених цьому виду мистецтва надзвичайно мало. Наявні джерела дають лише загальну характеристику творчого становлення лендарту в Україні, намічаючи риси національної стилістики на прикладі окремих проєктів.

Важливим для розуміння середовища українського лендарту є альбом «Мистецтво доквілля: Україна 1989–2010» за редакцією П. Бевзи та Г. Гідори. У цьому виданні, окрім безцінної для лендарту фотофіксації об'єктів, подано тексти та концепції проєктів художників: П. Бевзи, В. Кауфмана, О. Никитюка, Н. Кохан, Г. Гідори, А. Сидоренко, А. Блудова, В. Бахтова та інших. Також вагомою подією в освоєнні мистецтва доквілля в Україні є спроба П. Бевзи означити риси вітчизняного лендарту у передмові до альбому та матеріал Г. Вишеславського з аналізом історії формування лендарту в Україні (Мистецтво 7).

У статті відомого мистецтвознавця Г. Вишеславського «Українському ленд-арту 36 років!» в періодичному виданні «Галерея» (№ 34, 2008) розглянуто еволюцію вітчизняного мистецтва середовища від найперших практик до інституалізації лендарту як синтезу енвайронменту, перформансу та гепенінгу. Дослідник аналізує роботи українських художників, зокрема проєкти початку 1990-х років (Вишеславський 9–15).

Мистецтвознавицею Н. Кохан у дисертації «Ленд-арт у контексті сучасного ландшафтного дизайну» (2019 р.) розглянуто творчість художників доквілля як відгалуження ландшафтного мистецтва, а також наведено приклади робіт закордонних та українських митців.

Джерельною базою нашого дослідження стали архівні матеріали, серед яких фотодокументи з архіву художників та лендарт заходів, що відбувалися в Україні.

Зазначення невіршених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Проаналізувавши наявні джерела, доходимо висновку, що явище українського лендарту досліджене досить поверхово, а фахівці-мистецтвознавці перебувають у пошуках підходів і критеріїв для визначення його специфіки. На сьогодні вітчизняна мистецтвознавча наука не має ґрунтовних досліджень, присвячених історичному розвитку українського лендарту та аналізу творчих робіт його представників.

Новизна наукового дослідження. У дослідженні вперше, завдяки аналізу філософських течій в Україні, окреслено фактори впливу історичного й ментального контекстів, що сприяли формуванню українського лендарту в системі світового мистецтва.

Методологічне або загальнонаукове значення авторських розробок полягає в можливості використання результатів роботи для подальшого наукового розгляду питань формування українського лендарту, а також для ознайомлення українських художників із сучасним арсеналом засобів виразності мистецтва доквілля.

Виклад основного матеріалу. Самобутність українського народу зростала на ґрунті історичної пам'яті, звичаїв, міфології та етнографічних особливостей. В результаті невпинної колективної творчості на одній території упродовж тисячоліть згенерувалась вітчизняна етнокультура. Саме тому в українській культурі збереглися традиції народів, які проживали на теренах України ще до нашої ери. Наприклад, скіфи залишили звичай вшанування гостей хлібом-сіллю та вишивання рукавів на сорочках, а в декоративно-ужитковому мистецтві досі зустрічаються елементи орнаментів трипільської культури (Причепій 202).

Фундаментом духовної складової вітчизняної культури стали вірування наших предків у сили природи. Доказом тому є давньослов'янські матеріали «Велесової книги» V–X ст. У записах згадуються численні слов'янські божества як втілення сил при-

роди, серед яких найважливішим є Сварог, Перун та Світовид (Причепій 206). Ці тексти засвідчують потребу праукраїнців у світопізнанні шляхом споглядання середовища та формування власної міфології як способу ідентифікації сутності буття та його елементів. Таке поєднання космології язичництва з початковими філософськими поглядами відобразилось у гармонії добра і зла, неба та землі, води і сонця. Тому мислителі Київської Русі, подібно до пізнання матерії Аристотелем, схилилися до чотирьохскладової основи буття Всесвіту: води, повітря, землі, вогню. Однак домінантне місце у самопізнанні слов'ян належало «серцю» як центрові духовного світу людини, що, з плином часу, отримало розвиток у «філософії серця» К. Ставровецького, Г. Сковороди, П. Юркевича. Власне, Г. Сковорода як прихильник кордоцентризму схилився до пізнання світу через самопізнання: «Коли хочемо виміряти небо, землю та моря, маємо спершу виміряти самих себе» (Сковорода 12).

На тривалість періоду формування української культури суттєво вплинув гніт Російської імперії. Саме тому в добу романтизму, наближену своєю ірраціональністю до ментальної складової українців, протидія «філософів серця» російському ярму кристалізувалась у піднесенні національної свідомості серед представників культури та мистецтва. Так, М. Гоголь залишив в історії світової літератури низку портретів з характерними для українських типажів рисами. Т. Шевченко сповідував природу, історію й культуру власного народу крізь духовний світ людини та її переживання. Поділяючи внутрішню боротьбу українців між минулим та сучасним, народної мови й штучної, хутора й міста, глибоко відчував дуальність буття співвітчизників П. Куліш, іменуючи «мовою серця» ціннісні орієнтири народу, відображені в збереженні його культури й традицій. «Хутірська філософія» П. Куліша покликана охороняти етнос для духовного розвитку людини шляхом єднання з природою, де хутір, як заповідник, позбавлений аморальності міста, егоїзму, руйнування історії та спонукає до органічної народної культури. Хліборобська праця, на думку мислителя, здатна повернути втрачену національну ідентичність на шляху до перетворення України з «нації етнографічної» в «націю політичну» (Ясь).

Зазначені факти відображають безперервний зв'язок людини з землею, природою,

космосом, які стали основою такого філософського поняття і головної риси української ментальності, як *антейзм* – любов до природи рідного краю (Яценко). Сам термін походить від імені міфологічного персонажа стародавньої Греції – велетня Антея, сина богині землі Геї, непереможна сила якого крилася в тісному контакті з землею. Лиш відірваний від землі Гераклом, Антей був поборений. Таким чином сповідування віри у життєдайну силу Матері-Землі було віддзеркалене в землеробських культурах, що виявляє первісну сутність поняття культури як оздоблення землі (Антеїзм). Це пояснює оспівування природи, злиття з нею, поважне ставлення та сакралізацію природних явищ у духовному світі українського народу, збереженому у звичаях і традиціях. Свого часу німецький філософ та фольклорист доби Просвітництва Й. Гердер зазначив, що національна культура пов'язана з природно-географічним середовищем, і з часом на Україну, з її величною природою та культурою, чекає небувале піднесення серед інших країн (Кисельов 147).

Розуміння взаємозалежності одного індивіда від іншого та від навколишнього середовища загалом відображене в повазі українців до рідної землі й до її жителів. Усвідомлення людиною себе як частини спільного природного простору, заклик до відповідальності за стан збереженості живих організмів свого ареалу, а так само й за екологію цілої планети, закладено в такому понятті, як *біорегіоналізм* (Кисельов 150). У сучасному світі дефіцит зазначеного етичного ставлення до навколишнього простору є серйозною проблемою. Цим питанням переймається науковий напрям етнічно-культурної екології – *екофільність*, що в буквальному значенні відображає любов до екології, тобто до взаємин між живими організмами та довкіллям, а на глибинному рівні досліджує ставлення людини до екосоціальних зв'язків у її життєвому просторі (Кисельов 152). У пошуках шляхів нейтралізації загрози техногенного розвитку в 1973 році норвезький філософ Арне Несс розробив низку концепцій «екологічної мудрості» – *екософії*, яку тлумачив як філософію екологічної гармонії та балансу (Арне Несс). Саме тоді у США набрав обертів новий вид некомерційного екологічного мистецтва в природному просторі з природних матеріалів – *лендарт* (від англ. *land art* – мистецтво землі), який виник у 1960-х рр. як протест західного мистецтва і культури на екологічні проблеми, стрімкий

розвиток урбанізації та відірваність життя від природи в мегаполісах (Кохан).

На зламі 1990-х рр., – у період звільнення України з кайданів тоталітарної системи, на шляху здобуття нею незалежності, – лендарт отримав відображення у творчих пошуках українських художників. На ґрунті мистецьких практик у доквіллі України виникли такі знакові фестивалі та симпозиуми, як «Весняний вітер» (з 1996 р., м. Київ), лендарт фестиваль «Хортиця» (з 1994 р., м. Запоріжжя), лендарт симпозиум «Простір покордоння» (з 1997 р., с. Могриця Сумської обл.), зимовий лендарт фестиваль «Міфогенез» (із 2006 р., Скіфське городище міста Немирова Вінницької обл.) тощо.

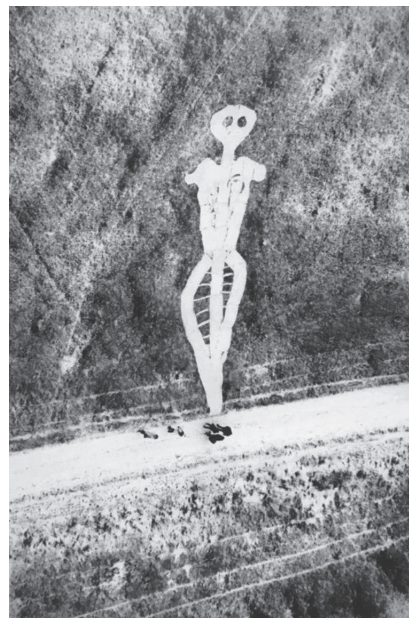
Творча взаємодія митців із вітчизняним ландшафтом сформувалася в особливу чуттєву форму, відмінну від закордонного досвіду. Українська художня практика скерована на зняття відчуженості людини від природи. Звернення митців до землі є відгомном ритуальності пращурів, які спілкувалися мовою мистецтва доквілля у повсякденному житті, наприклад, будували святилища та капища, чимало з них є на території проведення зимового фестивалю «Міфогенез» та сипозиуму «Простір покордоння». Взаємоді-

ючи з природним середовищем, митці вибудовують діалог з його історичним минулим та культурою. Так, проведення лендарт симпозиуму в Могриці щороку збігається із сонцестоянням, що відображено в проєкті Г. Гідори «Давньослов'янська сонячна обсерваторія» (ил. 1). Проєкт О. Никитюка «Венера Трипільська» засвідчує факт виявлення залишків трипільської культури на території проведення фестивалю «Міфогенез», що на Великих валах на Вінниччині (ил. 2).

Дослідження історії місця для реалізації мистецького проєкту стають головною рисою творчого пошуку представників українського лендарту. Зазвичай митці відтворюють у роботах традиційні засоби предків для визначення землеробських циклів на зразок сонячного годинника. Перетворюють археологічні знахідки на предмети мистецтва або надають сільськогосподарській техніці сакрального значення, трансформуючи її в об'єкт споглядання, що окреслює його функції як основу буття (ил. 3, 4). Художники тяжіють до історичного контексту шляхом творчого перетворення реліктових нашарувань, вибудовують діалог з місцевими культурами, що поширює естетику в просторі та привертає увагу до екологічних проблем доквілля, сприяє осмисленню ланд-

Ил. 1. Г. Гідора. Давньослов'янська сонячна обсерваторія. 2013. Дерево, пісок. с. Миропілля Сумської обл. (архів симпозиуму «Простір покордоння»)

Ил. 2. О. Никитюк. Венера Трипільська. 2009. Сніг, папір, поле. Фестиваль «Міфогенез». Немирівське городище Немирівського р-ну Вінницької обл. (архів фестивалю «Міфогенез»)

Іл. 3. Т. Бабак, О. Бабак, Т. Бахтова, В. Бахтов. Реконструкції. 1994–1995. Сніг, дерево, предмети побуту. с. Великий Перевіз Полтавської обл. (Мистецтво 27)

Іл. 4. П. Бевза, І. Бевза, О. Литвиненко, В. Горбатенко. Боже борони. 1998. Об'єкт та дія у доквіллі. Відео. Сільськогосподарські механізми, білий пігмент, канат, світло, повітря. 62x100x1,5. с. Тадіївка Київської обл. (архів Петра Бевзи)

шафту як культурної та національної цінності (іл. 5, 6). Освоєння середовища художниками демонструє взаємозв'язок історичних і ландшафтних структур, окреслюючи вернакулярну складову вітчизняного лендарту та виокремлює його регіональну ідентичність.

Іл. 5. В. Бахтов. Купол. Проект реконструкції. 1995. Фрагменти античної кераміки. 1,2x1,4x1,4 м. Ольвія, Нижнє місто. (Мистецтво 28)

Іл. 6. М. Журавель. Консервація туману. 2002. Склянки, туман на р. Псел. с. Могриця Сумської обл. (архів симпозиуму «Простір покордоння»).

Головні висновки. Дослідивши діяльність художників лендарту в контексті сучасного українського мистецтва, можемо впевнено твердити, що вітчизняне мистецтво доквілля сформувало самобутню світоглядну мову, відмінну від закордонних практик. Сфера функціонування українського лендарту передбачає аналіз національного ландшафту як засобу самоідентифікації і відображає глибоко вкорінені міфічні зв'язки між культурною ідентичністю та природними процесами, які простежуються в міфології стародавніх трипільської, скіфської та гуцульської культур. Для вітчизняних митців органічні матеріали стали універсальним дослідницьким інструментом пізнання світу, культури і традицій свого народу.

У дослідженні виокремлено фактори впливу історичного й ментального контекстів вітчизняного мистецтва доквілля, де особливе місце належить емоційно-чуттєвій сфері, що дає підставу

виокремити кордоцентричну складову українського лендарту в системі світового мистецтва як унікального явища творчого світосприйняття.

Водночас питання гармонії людини і природи набуває особливої актуальності в третьому тисячолітті з його розмахом урбанізації та активної індустріалізації. Саме лендарт як вид мистецтва виконує унікальну функцію повернення втраченого «антеїстичного» відчуття – єдності людини з природою.

Перспективи використання результатів дослідження. Матеріали й теоретичні дослідження роботи можуть стати підґрунтям для написання статей, наукових досліджень, праць з історії сучасного українського мистецтва, навчальних посібників, а також знадобляться під час викладання історії культури та мистецтва в навчаль-

них закладах, зокрема в процесі підготовки художників. Результатами дослідження та ілюстративним матеріалом можуть послуговуватися науковці, які пишуть історію вітчизняного мистецтва. Матеріалами статті можуть послуговуватися історії мистецтва, історії дизайну, історії українського мистецтва, історії садово-паркового мистецтва, ландшафтного дизайну.

Результати дослідження дотичні не лише до проблем мистецтвознавства, але й можуть знадобитися для впорядкування земельних ділянок, розробки наукових планів та навчальних програм сільськогосподарських академій.

Теоретичні дослідження роботи є підґрунтям для подальшого поглибленого наукового розгляду порушеної теми, зокрема – явища лендарту в системі сучасного мистецтва України.

Цитовані праці

- «Антеїзм». Велика українська енциклопедія. *Велика українська енциклопедія*. Веб. 03 Груд. 2021 <<https://vue.gov.ua/>>
- «Арне Несс: біографія». Про знаменитості. *People. Su*. Веб. 13 Груд. 2021 <<http://www.people.su/ua/81592>>
- Вишеславський, Г. «Українському ленд-арту 36 років». *Галерея 3/4 (35/36) (2008): 9–15*. Друк.
- Кисельов, М. «Феномен екофільності в структурі етносу (нації)». *Етнічність. Культура. Історія. Соціально-філософські нариси*. Київ; Ніжин, 2019: 272 с. Інститут філософії імені Г.С. Сковороди. Веб. 09 Груд. 2021. <https://www.filosof.com.ua/BIBLIO/Etnich_Cult_Histor.pdf>
- Кохан, Н. М. *Ленд-арт у контексті сучасного ландшафтного дизайну*. Дис. Харківська держ. акад. дизайну і мистецтв. 2019. Харків: Харківська держ. акад. дизайну і мистецтв. Репозитарій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв України. Веб. 07 Жовт. 2021. <<https://ksada.org/doc/diss-kohan.pdf>>
- Мистецтво довкілля: Україна 1989–2010: Монографія*. Упоряд. П. Бевза, Г. Гідора. Київ: Софія-А, 2010. Друк.
- Покотило, А. «Антеїзм як основа світогляду українців». *Артанія* Кн. 10 (2007): 6–14. Друк.
- Причепій, Є., А. Черній, та Л. Чекаль. *Філософія: Підручник*. Київ: Академвидав, 2009. Друк.
- Ясь, О. «Історичне письмо Куліша у світлі його інтелектуальних трансформацій». *Хроніка 2000*. Вип. 78: Пантелеймон Куліш: письменник, філософ, громадянин. До 190-річчя від дня народження П. О. Куліша. Київ, 2009: 459–528. *ACADEMIA*. Веб. 27 Листоп. 2021. <<https://www.academia.edu/30354381>>
- Яценко, Н. Е. *Толковый словарь обществоведческих терминов*. Лань, 1999. Библиотека словарей «Словарник». Веб. 10 Груд. 2021. <https://www.slovarnik.ru/html_tsot/a/anteizm.html>
- Куліш Пантелеймон Олександрович*. Філософська думка в Україні: Бібліографічний словник. Київ, 2002. С. 112–114. *Ізборник*. Веб. 08 Груд. 2021. <<http://litopys.org.ua/fdm/fdm32.htm>>

References

- «Antejizm». Velyka ukrajinsjka encyklopedija. *Velyka ukrajinsjka encyklopedija*. Veb. 03 Ghrud. 2021 <<https://vue.gov.ua/>>
- «Arne Ness: bioghracija». Pro znamenytosti. *People. Su*. Veb. 13 Ghrud. 2021. <<http://www.people.su/ua/81592>>
- Vysheslavskij, Gh. «Ukrajinsjkomu lend-artu 36 rokov». *Ghalereja 3/4 (35/36) (2008): 9–15*. Druk.
- Kysel'ov, M. «Fenomen ekofil'nosti v strukturi etnosu (nacij)». *Etnichnistj. Kuljtura. Istorija. Socialno-filosofjski narysy*. Kyjiv; Nizhyn, 2019: 272 s. Instytut filosofiji imeni Gh.S. Skovorody. Veb. 09 Ghrud. 2021. <https://www.filosof.com.ua/BIBLIO/Etnich_Cult_Histor.pdf>
- Kokhan, N. M. *Lend-art u konteksti suchasnoho landshafnogho dyzajnu*. Dys. Kharkivs'jka derzh. akad. dyzajnu i mystectv. 2019. Kharkiv: Kharkivs'jka derzh. akad. dyzajnu i mystectv. Repozytarij Nacional'noji akademiji kerivnykh kadriv kuljтуры i mystectv Ukrajinu. Veb. 07 Zhovt. 2021. <<https://ksada.org/doc/diss-kohan.pdf>>
- Mystectvo dovkillja: Ukrajinu 1989–2010: Monoghracija*. Uporjad. P. Bevza, Gh. Ghidora. Kyjiv: Sofija-A, 2010. Druk.

- Pokotylo, A. «Antejizm jak osnova svitoghjadu ukrajinciv». *Artanija* Kn. 10 (2007): 6–14. Druk.
- Prychjepij, Je., A. Chernij, ta L. Chekalj. *Filosofija: Pidruchnyk*. Kyjiv: Akademvydav, 2009. Druk.
- Jasj, O. «Istorychne pysjmo Kulisha u svitli jogho intelektualjnykh transformacij». *Khronika* 2000. Vyp. 78: Pantelejmon Kulish: pysjmennyk, filosof, ghromadjanyn. Do 190-richchja vid dnja narodzhennja P. O. Kulisha. Kyjiv, 2009: 459–528. *ACADEMIA*. Veb. 27 Lystop. 2021. <<https://www.academia.edu/30354381>>
- Jacenko, N. E. *Tolkovyj slovarj obshhestvovedcheskykh terminov*. Lanj, 1999.
- Byblyoteka slovarej «Slovarnyk». Veb. 10 Ghrud. 2021. https://www.slovarnik.ru/html_tsot/a/anteizm.html *Kulish Pantelejmon Oleksandrovyeh*. *Filosofsjka dumka v Ukraini: Bibliohrafichnyj slovnyk*. Kyjiv, 2002. S. 112–114. *Izbornyk*. Veb. 08 Ghrud. 2021. <<http://litopys.org.ua/fdm/fdm32.htm>>

Подано до редакції 28.12.2021